

Bólya Anna Mária

**Utak, irányok a hazai táncéletben
Pandémia előtti elmélkedés a magyar táncművészetről**

Bólya Anna Mária

Utak, irányok a hazai táncéletben

Pandémia előtti elmélkedés
a magyar táncművészetről

Impresszum

Műhelytanulmányok IV. évfolyam/8.

**Utak, irányok a hazai táncéletben
Pandémia előtti elmélkedés a magyar táncművészetről**

Szerző:

Bólya Anna Mária

Olvasószerkesztő:

Bognár-Borbély Réka

© Magyar Művészeti Akadémia

Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2022

© Szerkesztők, 2022

© Szerzők, 2022

Jelen kiadványunk a *Valóság* című folyóiratban nyomtatott formában megjelent tanulmány elektronikus változatát tartalmazza.

ISBN 978-615-6434-24-1

MMA MMKI

1121 Budapest,
Budakeszi út 38.

A kiadásért felel a Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet.

MMA•MMKI

Magának a kortárs művészetnek a definiálása nem könnyű feladat. A kortárs tánc jellemzően a ma már több kontinensről származó táncnyelvek keveredéséből alakul ki, amelynek kezdeteinél még mindig ott van a gyökereit XIV. Lajos udvarában megtalálható és a cári udvarban újra magára találó klasszikus balett kicsiszolt formanyelvében.

A táncművészetben felfedezhető egy olyan nyelvezet, amely kortárs táncként él a köztudatban, ez pedig a professzionális táncnyelvek keveredésével kialakuló, elsősorban fuzionális, koreográfusonként jellemzően egyedi, integratív és innovatív táncnyelvezetek összessége. Vagyis a táncnyelv és a teátrumi eszközhasználat – a kultúra más szegmenseihez hasonlóan – globalizált tendenciákat mutat.¹

A táncművészettel kapcsolatban jogosan vetődik fel a kérdés: modern vagy kortárs? Annak ellenére, hogy az egyes moderntánc-technikákat ma kész, meghatározott és körülírt táncnyelvként kezeljük, születésüktől fogva önmagukban is változó rendszerek voltak. A modern és a kortárs szóhasználat is új színekben tűnik fel napjainkban, mert a „globális világháló” létrehozta a maga mozdulati olvasztótégelyét, egymásba átfolyó formáit. Nem csupán a konvenciókat törli el, hanem teljességgel újat hoz létre, amelyet azonban még nem tudunk elnevezni.² Jogosan vetődhet fel a kérdés, hogy a XXI. században kell-e, érdemes-e, helyes-e a két fogalom terminológiai kapcsolódásait elkülönülten használni? Vagy – több amerikai, európai egyetemhez hasonlóan – közelíteni kellene egymáshoz? Ezek a jövőben megfontolandó kérdések.³

Előzmények

Az európai színpadi balettművészet jellegzetessége más művészeti ágakkal szemben, hogy viszonylag későn kezdett kialakulni. Gyökerei nem régebbre, mint a reneszánsz kori udvari táncokig nyúlnak vissza. Az ekkor elindult fejlődés néhány száz év alatt, elsősorban XIV. Lajos, a romantika polgárságának körében és a kései cári birodalom udvarában vett gyors fejlődési lendületet. A XIX. század végére egy technikailag tökéletesen kicsiszolt formanyelv alakult ki. Ezt nevezzük ma klasszikus balettnak.

A klasszikus balett mint kicsiszolt formanyelv a XX. században különféle koreográfusi nyelvezetekben fejlődik tovább, integrálódik.

A legalapvetőbb irányok a teljes balett-tagadástól (Isadora Duncan) a neoklasszikán (George Balanchine), a modern irányokon (pl. Martha Graham) át a balett alapjain elinduló, majd teljesen avantgárd műveket alkotó orosz balettig (Gyagilev) ívelnek.

¹ BURT, Ramsay: *The Specter of Interdisciplinarity = Dance Research Journal*, 2009, 1–17, 103–110.; LOOSELEAF, Victoria: *Modern vs. Contemporary = Dance Magazine*, 2012. https://www.dancemagazine.com/modern_vs_contemporary-2306900829.html (utolsó letöltés: 2018. 04. 19.).

² COHEN, Selma Jeanne (szerk.): *The modern dance: seven statements of belief*. Middletown, Wesleyan University Press, 1969, 3–16.; LOOSELEAF: *i. m.* (2012).

³ LARRAINE, Nicholas – MORRIS, Geraldine: *Rethinking Dance History*. Routledge, London, 2004; LOOSELEAF: *i. m.* (2012). University of Lodz, *Contemporary Dance with Methodology*: https://dziekana.uni.lodz.pl/en/courses/view?prz_kod=0700-BD0563 (utolsó letöltés: 2018. 04. 19.). BÓLYA Anna Mária – WINDHAGER Ákos (szerk.): *Tánc és módszer – Táncművészeti kutatások*. Bp., MMKI (2021).

Előzmények hazánkban

A XX. század kezdetéig a magyarországi színpadi tánc története gyakorlatilag a balett története is egyben. Az egységes kulturális fejlődést képviselő olasz, spanyol és francia hagyománnyal szemben Magyarországon sajátos és nehezebb terepre talált a balett. A magyar tánc hagyományban való integrációja és a néptáncsal való kölcsönhatása kevésbé volt termékeny, mint az említett országok területén.⁴

A magyarországi balett első fénykora a reformkor végére datálható. A romantikus balett vívmányai ekkor jutottak el Magyarországra. A magas színvonalat világhírű primabalerinánk, Aranyvály Emília jelentette. A tánckari technikát tekintve a balett műfaja azonban sokáig nem tudott igazán implementálódni a magyar színházművészeti életbe, a színvonal nem tartott lépést a nyugat-európai balettszínpadokkal. Magyarországra itáliai mesterek révén (Campilli, Mazzantini, Severini, Guerra) jut el a romantikus balett-technika, főként Bécs közvetítésével. Az orosz balett vendégjáték-ként érkezik el Budapestre a XX. század elején.⁵

A fejlődés egyik fő állomása a Magyar Királyi Operaház megnyitása 1884-ben. A Nemzeti Színházból így a balett átköltözhetett és valódi, elismert helyet kapott a művészeti életben. Ugyanakkor a magyar balettkar színvonala általában nem érte el a nyugat-európai vagy orosz balettszínpadokét. A legfőbb technikai fejlődés Guerra Miklós idején következett be, aki megalapozta a tánckar technikai tudását.⁶

A XX. században kialakult új modern táncirányzatok közül Magyarországra elsőként Isadora Duncan hatása érkezett el. Az ő modern táncot megalapozó stílusának talaján Magyarországon egy igazi hungarikum bontakozott ki: a Dienes Valéria, Szentpál Olga és Madzsar Alice nevével fémjelvezhető mozdulatművészeti iskola. A mozdulatművészeti iskolák előadásai a Duncan-féle szabad tánchoz költői együttműködést, ösztönzési és komoly filozófiai háttérrel (Dienes) adtak hozzá. A mozdulatművészet a balettel szemben az antik hellén testideált hirdette és a zene élményének minél mélyebb megértését. Dienes Valéria 1905-ben nőként filozófiai doktorátust szerzett, és a bergsoni filozófia alapjait ültette át tánc- és mozdulatelemző rendszerébe. Az elsősorban mozgáskórusokon alapuló előadásokba Szentpál Olga a magyar néptáncgyűjtés anyagait is beépítette.⁷

Az orosz modernizmust képviselő Gyagilev együttes kétszer vendégszerepelt Magyarországon. Bár művészeti hatásuk sem lebecsülhető, az együttes hatása magánéleti:

4 DIENES Gedeon – FUCHS Livia (szerk.): *A színpadi tánc története Magyarországon*. Bp., Műzsák Közművelődési Kiadó, 1989.

5 KÖVÁGÓ Zsuzsa: *Romantikus balett Magyarországon – Európai hatások* = BÖLYA Anna Mária (szerk.) *Auróra – A magyarországi balett születése – Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar primabalerina és koreográfusnő – Aranyvály Emília*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 29–45.

6 PÖNYAI Györgyi: *Balettművészet az Operaházban az 1900-as évek elején (Nicola Guerra alkotói munkássága 1902–1915)* = BÖLYA Anna Mária (szerk.): *Auróra – A magyarországi balett születése – Magyarországi balettművészet Nicola Guerra alkotói munkásságának idején*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2021, 4–65.

7 DIENES Gedeon: *A mozdulatművészet története*. Bp., Orkesztika Alapítvány, 2001.

Márkus Emília lánya, Pulszky Romola beleszeret Nizsinszkijbe és igen gyorsan összeházasodnak. A táncos-koreográfus géniusz évekig él Magyarországon. Hogy Nizsinszkij géniusza mennyiben érte el a magyar tánc és a teljes művészeti életet, azt *A kiválasztott – A magyar balett Nizsinszkij-hagyománya* címmel megrendezésre kerülő 2020. november 26-i konferenciánkon tárgyaltuk.⁸

A két világháború közötti időszakra Magyarországon már olyan művészek születtek, akik hungarikumokat hoznak létre, és még a nyugat-európai táncéletre is komoly hatással vannak. A már említett mozdulatművészeti iskolákhoz hasonló stílusjegyeket is viselő művészet Lábán Rudolfé, aki a táncos tevékenységet nemzetközi hírű elméleti rendszerrel alapozta meg, táncelemző rendszert kialakítva. Lábán a mozdulatművészeti iskoláktól eltérő módon és tőlük függetlenül Schönberg zeneelméletére alapozva kezdte meg saját rendszertanának kidolgozását. Táncművészeti karrierje végül külföldön vette kezdetét, így eredményei is nagy részben ott kerülnek közlésre.⁹

A színpadi néptáncművészet is ekkor alakul ki egy hagyományfeltáró és -őrző mozgalom, a Gyöngyösbokréta mozgalom kialakulásával. A Gyöngyösbokréta falusi csoportjai egyfajta színpadi, bemutató néptáncstílust alakítottak ki, amelynek értékeiről, jellegzetességeiről elsősorban a néprajz területén folynak diskurzusok. A mozgalom egyértelmű pozitívuma, hogy nagy mennyiségű falusi tánc- és szokásanyagot ismertünk meg általa. A bemutatók nem művészi célokkal születtek, sajátos stílusukról folyó vita elsősorban a néprajzi autentikusság kérdéskörét érinti. Ez még nem a néptánc művészi színpadra alkotása, mégis itt kezd el a falusi táncanyag elsőként alkalmazkodni a színpad törvényeihez.¹⁰

A Gyöngyösbokréta anyagát sajátos expresszionista stílusban az a koreográfus dolgozza fel, aki később világhírű koreográfusként részt vett a *Magyar Csopajáték* című összművészeti produkcióban: Milloss Aurél. A két világháború közötti időszak harmadiként az ő nevével fémjelezhető. Milloss tanulmányai között szintén ott találjuk a filozófiát, valamint a színháztörténetet. 1942-ben színre vitte *A csodálatos mandarint* sajátos, a többi változattól elütő expresszív stílusban, már nem Magyarországon.¹¹

Eddigre, a két világháború közötti időszakra, tehát kialakult a magyar táncművészet. Olyan saját művészeket termelt, akik a teljes táncvilágra hatással voltak, nem csupán koreográfiai, hanem elméleti síkon is.

Milloss 1938-as távozása után az operaházi balett fejlődését Harangozó Gyula koreográfiai és Nádas Ferenc kiváló és nemzetközi alapokon nyugvó pedagógusi munkássága fémjelzi. Ugyanakkor például *A fából faragott királyfi* színre állításának körülményeiből is tudjuk, hogy az operaházi balettélet színvonala nem volt töretlen, a táncművészet nem mindig képviselte a megfelelő művészeti minőséget.

⁸ *A kiválasztott – A magyar balett Nizsinszkij-hagyománya*. Konferencia. Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020. november 26., Pesti Vigadó. Megtekinthető: <https://youtu.be/g7-14PChecQ>

⁹ DAVIES, Eden: *Beyond dance: Laban's legacy of movement analysis*. London, Routledge, 2007.

¹⁰ PÁVAI, István: *Bartók, Kodály és Lajtha folklorizmussemlélete = Erdélyi Digitális Adattár*, <https://eda.emer.ro>, 2013.

¹¹ VEROLI, Patrizia: *Milloss: un maestro della coreografia tra espressionismo e classicità; con uno scritto di Roman Vlad*. Lucca, Libreria italiana musicale, 1996.

Érdekes itt megállnunk egy pillanatra: a XIX. századi verbunkos stílus nem igazán került integrálásra a magyar táncművészetbe, legalábbis nem meghatározó művészi módon. Ugyanígy a magyar néptánc mellett a művészi színvonalú balettélet sem tudott igazán meghonosodni az Opera színpadán. Ezzel szemben az Operán kívüli irányzatok, koreográfusok (mozdulatművészet, Lábán, Milloss) révén fejlődik magasabb művészi nivóra a hazai táncművészet.

A balett és a néptánc – amely tehát csak részben került integrálásra a színpadi táncművészetbe – inkább egyedi esetekben, inkább a modernnek tekinthető irányzatok égise alatt fejlődött a XX. század elején és a két világháború között.

E modern irányzatok a második világháborút követően 1948-ban betiltásra kerültek. A két nem teljességgel kiforrott táncművészeti ág, a balett és a színpadi néptánc maradhatott csak meg.

Az cári orosz balett technikai eredményein kialakult szovjet balett színházi műfaj kötelező politikai érvénnyel került bevezetésre az Operaházban, s ezzel a hazai balettéletbe, a Szovjetunióban kialakult teljes balettképzési rendszerrel együtt.

A szovjet professzionális Mojszejev együttes hatására és a szocialista blokk minden országához hasonlóan a néptáncot egyfajta dekorációként, a vidám szocializmust bemutató színpadi műfajként kezelték. Ennek fő példája Rábai Miklós professzionális színpadi néptáncprodukcióiban lelhetőek fel.¹²

A két támogatott táncművészeti ág tehát a balett és a néptánc volt, a szovjet irányvonalnak megfelelő formai és stílári jegyekkel. A táncművészeti élet középpontja az Állami Balett Intézet, a Magyar Állami Operaház és a Magyar Állami Népi Együttes lettek. Amellett, hogy a szovjet diktatúra direktíváinak meg kellett felelni, a magyarországinál egy technikailag fejlettebb táncművészeti közeg hatása alá került a magyar táncélet.

A második világháború előtti táncművészeti események nem vesztek el teljesen: Milloss *Csupajátékának* hatása ott él a színpadi néptáncművészetben, Szentpál Olga oktat az ÁBI-ben, és más személyiségek munkája is ott van a táncművészeti életben, még ha nem is színpadi gyakorlat formájában.

Talán ennek is köszönhető, hogy a néptáncművészetben több hungarikum-életmű is megjelenik. A magyar koreográfiai iskola munkássága az 1970-es évektől bontakozik ki. E koreográfusok sokszíniűen, saját stílusban oly módon állítják színpadra a magyar folklóranyagot, amely egyrészt a színpadi néptáncművészetet bekapcsolja a nyugat-európai, sőt az amerikai stílusok vérkeringésébe, másfelől kialakít egy olyan színpadi repertoárt, amely Közép-Kelet-Európában egyedülálló folklóranyag-feldolgozási stílust képvisel. Emellett együttműködésben dolgozik más táncművészeti ágakkal, amivel hangsúlyozza a táncművészet önálló voltát, vagyis nem rendeli alá egyéb táncművészeti besorolásoknak, Novák Ferenc (pl. *Csiksomlyói passió*, *Kőműves Kelemen*), Györgyfalvy Katalin (pl. *Montázs*, *Bújócska*), Timár Sándor (pl. *Táncszók*, *Tardonai leánytánc*). Timár repertoárja felfrissítette a MÁNE dekoratív repertoárját. Itt említjük a táncház-

¹² BÓLYA Anna Mária: *Fricska – Néptánc, show és testhangszer = Országút*, 2020. július 5.; BÓLYA Anna Mária: *A Csupajáték ürügyén – tradicionális táncanyag a táncszínpadon* = BÓLYA Anna Mária - WINDHAGER Ákos (szerk.): *Magyar Csupajáték*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2021, 111-138.

mozgalmat, amely a 70-es években divattá tette a néptáncot és a népzeneét. Az itt kinevelődött fiatalság a teljes népművészeti életre hatást gyakorolt. Kricskovicz Antal a déli szláv folklór és a kóló talaján indulva kortárstánc-darabok megalkotásáig jut el.¹³

Visszatérve az Operaház repertoárjának történetére, elmondható, hogy az 50-es években Harangozó Gyula személyisége, majd 1961-től Lőrinc György műsorpolitikája határozta meg az irányokat. Seregi László 1968-ban készíti el a *Spartacus* című balett saját változatát, ezzel megalapozva az Operaház és saját életművét is.

1961 és 1977 között Lőrinc György az operaház balettigazgatójaként gyakorlatilag teljesen kinyitja a repertoárt külföld felé. Eleinte a Szovjetunióból hív meg komoly vendégkoreográfusokat (pl. eredeti Gyagilev-balett betanítására), 1971-től a szocialista tábor legjobb koreográfusait, 73-tól pedig nyugat-európai élvonalbeli koreográfusok balettjeit adják elő az operában: Ashton, Balanchine, van Dantzig, Kylián és van Manen, sőt az amerikai Alvin Ailey művei is színpadra kerülnek már akkor. Igen érdekes, hogy a világszínvonalú darabok mégsem hagytak maradandó nyomot a teljes táncművészeti életben, egy kivétellel.¹⁴

A táncművészeti életben bizonyos fokú decentralizáció zajlott a vidéki balettegyüttesek létrejöttével 1960-tól kezdődően. Ezek közül elsőként a Pécsi Balettet említhetjük, ahol Eck Imre életműve révén szintén egy hungarikumnak tekinthető táncszínpadi stílus alakult ki, ráadásul egy külföldi hatásoktól elzárt környezetben. Eck művei már az 50-es évek végén kiragadták a balettet a szovjet stílus általi behatároltságból. 1960-ban alakul meg a Pécsi Balett, amelynek repertoárját Eck Imre fémjelezte. A magyar kortárs zeneszerzőkkel való együttműködés mellett (pl. Szokolay: *Az iszonyat balladája*, Petrovics Emil: *Megölt ölelések*) műveit a drámai kifejezőképesség jellemezte (pl. *Mandarin*). Az általa kialakított formanyelv alapja a balett, ebből indul ki, ezt gazdagítják új mozdulati elemek, a tánckar újfajta variációi. Koreográfiában megjelenik a humor is (pl. *Rossini-nyitány*).¹⁵

Már a 60-as évektől jelen van a Magyar Állami Operaház repertoárjában Seregi munkája, amely az első átütő sikertől, a *Spartacustól* kezdve sajátos narratív darabokban nyilvánul meg. Seregi stílusa az egész estés *Spartacustól* indulva, az Ashton- és Cranko-hatásokat is viselő baletteken át az amerikai musicalig széles skálát jár be, invenciózus stílusa az Operaház mai repertoárjának is részét képezi.¹⁶

A Nyugattól többé-kevésbé elzárt táncvilágban a modern tánc mint táncművészeti ág sokáig nem kapott teret az oktatásban. Jeszenszky Endre iskolája nemzetközi mércével igen egyszerű módon képviselte már a 60-as évek végétől. Jelentősége azonban nagy: a mai jazz- és moderntánc-oktatók jó része innen került ki (Földi Béla, Bakó Gábor, Frenák Pál stb.).¹⁷

¹³ JAKABNÉ ZORÁNDI Mária: *A Magyar Iskola - DLA-díszertáció*. Bp., Színház- és Filmművészeti Egyetem, 2009.

¹⁴ DIENES - FUCHS: *i. m.* (1989).

¹⁵ DALLOS Attila: *A Pécsi Balett története*. Bp., Zeneműkiadó Vállalat, 1969.

¹⁶ DIENES - FUCHS: *i. m.* (1989).

¹⁷ Uo.; PÉTER Petra: *A nyolcvanas évek öröksége a mai magyarországi kortárstánc-szcénában = Táncudományi Közlemények*, 2019.

Az említett nyugat-európai vendégjátékok, betanítások közül egy koreográfusi stílusnak volt átütő hatása a magyar táncművészeti életre: a 70-es években betanított-bemutatott Maurice Béjart-darabok inspirációja. Elsőpró erejű volt a már 71-ben részletekben megismert 1973-as Béjart-est, ahol a *Sacre* és az *Opus 5* is terítékre került.

Ennek az erőteljes hatásnak a következménye volt a Győri Balett megalakulása és működése. Ezt a stílust Markó Iván képviselte, akinek példaképe bevallottan még is Maurice Béjart. Ugyanakkor saját invención alapuló és a magyar iskola néptánc-koreográfusaival, például Novák Ferencsel való együttműködések (pl. *Szarvassá változott fiak*) alapuló műveivel szintén hungarikumot hozott létre. Az *igazság pillanata* Lorca írását alkotja színpadra színházművészeti eszközökkel is élve. A *Szarvassá változott fiak* Novák és Markó közös koreográfiája a falusi és városi közösségben helyezi a *Cantata Profana* mitologikus történetét.

Többszörös megszakítottsággal, de legkorábban indul el a szegedi balettélet, ahol az újítást Imre Zoltán eleki születésű koreográfus neve fémjelzi. Itt 1993-tól Juronics Tamás magyar néptáncból kiinduló, modern technikákat integráló stílusa alakítja a repertoárt.¹⁸

A *rendszer váltáskor* elinduló változások legjellegzetesebb pontjait említjük, hiszen a kortárs helyzet bemutatásában szót ejtünk az ekkor előtérbe került koreográfusokról. A változás irányai már a rendszer váltást megelőző időszakban körvonalazódtak. A 80-as évektől kezdve polgárjogot nyert a modern tánc oktatása. A most nem tárgyalt és félig a sport hatókörébe tartozó társastánc is visszakerül az oktatásba már a 70-es évektől.

A legátütőbb változás a néptánc színpadi műfaj esetében a MÁNE repertoárjában mutatkozik. A főként Timár-örökségen nevelkedett Mihályi Gábor révén a kortárs tánc éppen az 1950-es¹⁹ állami alapítású együttes tudott a rendszer váltás után a leggyorsabban kortárs elemeket is beilleszteni repertoárjába, ezáltal felfrissítve azt.

A néptánc mint színpadi műfaj már a Gyöngyösbokréta, de különösen a Magyar Állami Népi Együttes Rábai-repertoárjának megszületése óta tartalmazott show-elemeket. A Mojszejev-munkásságon alapuló professzionális kategória ezután az amerikai show-biznisz világával átítatva világhírnévre tett szert (Riverdance – Michael Flatley). A show-elemek professzionális alkalmazása és abból narratív színpadi műfaj létrehozása hungarikumként Román Sándor és az Experidance érdeme.²⁰

A rendszer váltás előtt újra erőre kapott a mozdulatművészet a Fenyves Márk képzőművész által vezetett Még1 Mozdulatszínház révén. A három nagyobb város balettegyüttese mellett szinte minden nagyobb (100 ezer lakost meghaladó) magyar

¹⁸ DIENES – FUCHS: *i. m.* (1989); MOLNÁR Márta: *Maurice Béjart rendezői (tánc)színháza = SYMBOLON*, 14. évf., 24. sz.; BÁNKUTI András: *Győri Balett*. Győr, Győri Balett, 1999.

¹⁹ Hivatalos megalakulás 1951-ben. BOLVÁRI-TAKÁCS, Gábor: *A táncos képzés hazai intézményrendszerének alakulása a 19. század végétől a 20. század közepéig*. 2013, http://real.mtak.hu/21372/1/Tancos_kepzes_intezmenyrendszere_u_190940.220693.pdf

²⁰ BÓLYA: *i. m.* (2021), 111–138.; GOMBOS András: *Hagyományörző mozgalom és együttesek Magyarországon*. Bp., Muharay Elemér Népművészeti Szövetség, 2006.

vidéki város saját színpadi táncéletet alakít ki, bizonyos már meglévő előzmények talaján. Az operaház balettélete többek között Pártay Lilla koreográfusi repertoárjával frissül fel.

A Jeszenszky-iskola növendékei közül Földi Béla oktatóként, Frenák Pál koreográfusként emelkedik ki. Megjelenik Imre Zoltán hatásait is viselő Bozsik Yvette sajátos táncszínháza. Béjart hatása Markó távozásával lecseng egy időre.

A kortárs táncélet palettája széles, amelyen a kísérleti elemek dominálnak. A tipikusan kortárs színházi helyszín, a Trafó nem egyszer ad helyet koncepciózus kortárs táncprodukciónak (Frenák Pál, Sidi Larbi Cherkaoui stb.).²¹

A 2020/2021-es évadban a táncművészeti élet megújulására a megoldást a Magyar Állami Operaház repertoárja jelenti. A régi táncdarabokat invenciózusan beépítő és a kortársbalett-koreográfusok legjobbjait is felvonultató repertoár lehet a magyar táncélet megújításának motorja: sorra kerülnek Kylián, Ekman, MacGregor darabjai csakúgy, mint a Magyarországon még nem látott Philip Glass-féle összművészeti produkciók egy igen érdekes darabja. Mindezek egy világszínvonalú repertoár kialakításának irányába mutatnak, amelyhez hozzájárul, hogy az újonnan megnyílt Eiffel Műhelyház kiváló előadóttere kifejezetten táncelőadások megtartására alkalmas.²²

Az eddigi rövid és teljesség igénye nélküli bemutatásból legalább négy hungarikumnak tekinthető táncszínpadi repertoár tűnik ki. Látható tehát, hogy a magyar táncművészet több világszínvonalú ponttal is rendelkezik.

Táncművészet ma

Mit látunk a hazai táncéletben ma? Rövid áttekintésünkben a vidéki együttesek felől a budapesti együttesek és az Operaház repertoárja felé haladunk. Mára gyakorlatilag minden nagyobb vidéki városban működik valamiféle táncegyüttes, nem számítva a kisebb-nagyobb néptáncegyütteseket, amelyekről e keretek között nincs alkalmunk szót ejteni.

A rendszerváltás után a 1993-as év sok koreográfus és együttes életében jellemző változási pont. Például ekkortól kezd Juronics Tamás koreográfusi személyisége meghatározóvá válni a szegedi balettnél. Juronics a Magyar Táncművészeti Egyetem néptáncszakának elvégzésével Timár Sándor és Györgyfalvai Katalin hatását viszi tovább. A modern tánctechnikákkal Imre Zoltán által hívott külföldi vendégtanárok révén és külföldi oktatók révén ismerkedett meg. Ezeken az alapokon alakított ki egyedi kortárs tánc-nyelvezetet, amely máig jellemzi a Szegedi Kortárs Balettet.²³

A pécsi balettgyüttesben Eck Imre távozása után külföldön modern tánctechnikákat tanult koreográfusok dolgoztak. 2005-től Vincze Balázs stílusa határozza meg

²¹ DIENES: *i. m.* (2001); DIENES – FUCHS: *i. m.* (1989); PÉTER: *i. m.* (2019).

²² BÓLYA Anna Mária: *A járvány közepén is merészen új a magyar balett = Országút*, 2020.

²³ DEMCSÁK Katalin: *A Szegedi Kortárs Balett története*. Bp., Factory Creative Studio, 2009.

az együttes repertoárját. A koreográfus Markó Ivánnál is táncolt és külföldi oktatóknál tanult modern tánctechnikákat. Elsősorban narratív baletteket koreografál, koreográfiaiban a színészi tehetség is megmutatkozik. Ez a társulat gyakran hív meg magyar vendégkoreográfusokat, pl. Bozsik Yvett-tet, Fodor Zoltánt.²⁴

A Győri Balett repertoárját 1991-től Kiss János művészeti vezetői személyisége határozta meg. Talán a Győri Balett volt az, amelyik a rendszerváltás után a legtöbb vendégkoreográfust hívta meg, köztük pl. Robert North-t vagy Christopher Bruce-t. 2015 óta főként a jelenlegi igazgató, Velekei László koreográfiai meghatározóak. Továbbra is megmaradt a jól kiválasztott külföldi és magyar vendégkoreográfusok általi repertoárfrissítés.²⁵

A szűken értelmezett kortárs táncélet a Trafóban és a MU Színházban zajló eseményeinek egy része performanszok szárnypróbálgatásaiként értelmezhető. Mindkét helyszínen többször láthatóak inspiráló külföldi produkciók (pl. Sidi Larbi Cherkaoui, Wayne McGregor). A repertoárban megtalálható a még kiforratlan, de innovatív témaválasztás: a mesterséges intelligencia és a táncművészet kapcsolatát vizsgáló szárnypróbálgatások (pl. K2 Színház és Valencia James).²⁶

A társastánc a sporthoz és a táncművészethez is közel áll. A versenyszerű táncművészeti ág formanyelvének színpadi produkciókban való felhasználása elvéteve látható, elsősorban balettekben feltűnő idézet formájában. Egyedülálló Dalotti Tibor táncszínháza, amelyben a mű (pl. a *Sakk*) teljességgel a latin táncok formanyelvi bázisára épül.

A néptáncszínpad legjelentősebb repertoárjai között több egyedi koreográfusi stílus található. Az Experidance-produkció Román Sándor koreográfussal olyan magas professzionalizmussal összerakott előadásokat hozott létre, amelyek a magyar néptáncot show-elemekkel, moderntánc- és divattánc elemekkel keverve egészen sajátos narratív előadásokat hozott létre. Sajnálatos, hogy ma már ebben a formában az Experidance nem létezik.²⁷

A Honvéd Együttesben a tradíció áll a középpontban, illetve Zsuráfszky Zoltán személye, aki Kricskovics Antallal és Novák Ferencsel való közös munkái révén erősen kapcsolódik a magyar koreográfusi iskolához, és színházi összművészeti produkciók táncrendezője is (pl. *Csiksomlyói passió*, *Körhinta*, művészi együttműködésben Vidnyánszky Attilával).²⁸

A néptánc területéről a Magyar Állami Népi Együttest említjük. Az együttes jelenlegi repertoárját Mihályi Gábor személye határozza meg, aki Timár Sándor hagyományát is továbbviszi. Mihályi ugyanakkor kifejlesztett egy lassanként hungarikummá érlelődő táncszínházat. Ebben néha a világzenei elemek ötvöződnek magyar és bal-

²⁴ *Jelen és múlt*. A Pécsi Balett honlapja: <https://www.pecsibalett.hu/toertenet>

²⁵ A Győri Balett honlapja: <https://gyoribalett.hu>

²⁶ KOVÁCS Péter: *Táncnyelvi interakciók humán-nem humán kapcsolatra épülő táncművekben* = BÓLYA Anna Mária (szerk.): *Tradíció és teátrum - Néptánc színpadi kontextusban*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2022, 118-130. A Trafó honlapja: <https://trafo.hu>

²⁷ BÓLYA: *i. m.* (2021), 111-138.

²⁸ A Magyar Nemzeti Táncegyüttes honlapja: <http://www.honvedart.hu>; BÓCS Annamária: *Dalotti Tibor: „Saját életet adni a bábuknak” = Fidelio*, 2013.

káni néptáncemelekkel. Máskor kifejezetten kortárstánc-jellegű műveket alkot (pl. *Bartók-trilógia* II. rész: *Labirintus*). Mihályi így nem maradt meg a csak „autentikus” néptáncnál, sőt a MÁNE volt szinte az első, amelyik a rendszerváltáskor felfrissítette repertoárját, és a kortárstánc-művek irányába is el tudott mozdulni.²⁹

Meg kell még említenünk a teljesség igénye nélkül néhány kortárs koreográfust, akik saját stílusban alkotnak már kiforrott vagy még kevésbé kiforrott művészi koncepciókkal. Bozsik Yvette olyan útról indul, ami gyakori igazán nagy táncművészeti reformátoroknál: másik művészeti ág inspirálja: a balettintézetben végzett táncosnő igazi karrierje a Természetes Vészek Kollektívával indul. Ezenkívül egyértelmű inspirációként Imre Zoltán is jelen van. Bozsik repertoárja sokszínű. Stílusa egyedi, köztük a valódi japán kortárstánc-nyelvezetet, a butoh-t is integrálja. Dolgozik magyar zeneszerzők műveire. Újabban egészen jelentős számú művet koreografál gyermekek számára. Ezek a gyermek-táncirodalom példái lehetnek a Győri Balett vagy Földi Béla Budapest Táncszínházának darabjaival együtt.³⁰

Megemlítendő még Frenák Pál stílusa. A Jeszenszky Endrénél és Párizsban tanult koreográfus szintén egyedi nyelvezetet alakított ki, amely a tudattalan tartalmakra is reflektáló, kortárs, magas technikai képzettségű táncosokra írt táncnyelv. Frenák a mozgássérültek gyógyítására külön táncnyelvet fejlesztett ki.³¹

Feledí János fiatal koreográfus elsősorban muzikalitásával tűnik ki. Mostanában Bartók- és Philip Glass-zenére dolgozó alkotó útkeresésében nyugat-európai alkotók táncnyelvi inspirációja fedezhető fel.³²

Pozitívumként említhető, hogy nagy számú együttműködéssel a nemzetközi vérkeringésbe is bekapcsolódik a hazai táncrepertoár. Ez természetesen együtt jár magával az általános nemzetköziesedéssel. A tánc művészetének sajátossága folytán jelentős koreográfusoknál megfigyelhető, hogy a táncosok etnikai diverzitása kifejezett célként van jelen, például Bėjartnál, Bauschnál vagy Kricskovics Antalnál, aki ezt „ajándékba kapta” a Fáklya Együttes tagjaival.³³

Bár a határon túli magyar vonatkozások nem képezik előadásom témáját, két szubjektíven válogatott pontot említek meg: az egyik a határon túli magyar népművészeti vonatkozású táncélet egy példája, másik pedig Bécs mint a pezsgő táncélet egyik fontos helyszíne.

A határon túli táncélet kiemelkedő szereplője Hégli Dusan és az Adyt idéző együttes: az Ifjú Szívek. A magyar tánckultúrát magas szinten és valódi bartóki módon bemutató együttes a magyar néptánc alapjain olyan kortárstánc-színházat is kialakított, amely egyedi táncnyelvezetével már hungarikumnak tekinthető.³⁴

²⁹ HEGEDŰS Sándor: *Mihályi Gábor koreografikus világa - avagy a MÁNE elmúlt 15 évének művészi teljesítménye filozófikus perspektívában*. A Magyar Művészeti Akadémia honlapja: <https://mmakademia.hu/alkoto/-/record/MMA50484>

³⁰ Bozsik Yvette honlapja: <http://www.yvettebozsik.com/bozsik-yvette>

³¹ Vö.: PÉTER Márta: *Frenák - Frenák Pál & Compagnie Pal Frenak*. Bp., Kortárs Táncért Alapítvány, 2009.

³² A Feledí Project honlapja: <http://felediproject.com>

³³ BÓLYA: *i. m.* (2021), 111–138.

³⁴ BÓLYA Anna Mária: *Bor, Bartók, Barbaro = Országút*, 2020.

A bécsi táncélet – az iskolai képzéstől és a moderntánc-kurzusoktól kezdve a színpadi repertoárokig – sok szállal kapcsolódik a budapestihez. A pandémiát megelőző időkben nem tudunk úgy balettelőadásra menni az operába vagy más helyszínre, ahol ne találkoznánk nagy számban magyar táncosokkal és koreográfusokkal.³⁵

Utolsóként említjük a jelen magyar színpadi táncrepertoár szempontjából ma legjelentősebb helyszínt, a Magyar Állami Operaházat. A 2020/2021-es évadra a repertoár oly módon frissült fel, hogy felveszi a versenyt a legmagasabb színvonalú operaházakéval. Az utóbbi években megtaláljuk itt a régi baletteket (pl. *Rosszul őrzött lány* vagy a *Seregi-balettek*), régi együtműködések által már ismert jelentős koreográfusok műveit (pl. *Van Dantzig, Kylián*), régi felújított darabot (pl. *Laurencia*), új narratív balettet (pl. *A vágy villamosa*), a klasszikus balett lehetőségeit maximumig fejlesztő kortárs koreográfus művét (Forsythe: *A tökéletesség szédítő ereje*), a legkiválóbb kortárstáncalkotók műveit: Kylián-, van Manen- és MacGregor-darabot, a balettet és a humort, a stand up comedy műfaját egyesítő darabot (*Itthon maradok*), valamint gyermekműsort, akár gyermekekkel (pl. *Kis Hattyúk tava*). Komoly ösztönzési együttműködés is jellemzi a repertoárt (*Ments meg Uram!*). Kifejezetten kortárs igényeknek megfelelő válogatásokat is találunk benne. Ezek a cikk alapját képező konferencia-előadás évadában (2019/2020) gasztronómiai fantáziákkal a legmagasabb színvonalú koreográfusok darabjaiból adnak ízelítőt (pl. *Crème brûlée-est*), és előfordul populáris zenekarral való együttműködés is (pl. *Joyful*). Az operaházi repertoárban megtörtént az is, ami a magyarországi balettéletben újdonságként üdvözölhető: Alexander Ekman *Episode 31* című darabja betanításával oly módon tudta felszabadítani a táncosokat, hogy azok teljesen át tudták adni magukat a táncnak és a zeneiségnek úgy, hogy ez a közönség számára is nyilvánvalóvá vált. Szinte előzmény nélküli a magyar táncéletben Philip Glass ösztönzési jellegű operáinak színpadra állítása. Bár 2019-ben láthattuk az *Akhnaten* MET-beli bemutatójának közvetítését, Glass *Les Enfants Terribles* (*Veszedelem édenként fordítva*) című zenei-táncos ösztönzési produkciója gyakorlatilag új az Operaház színpadán. Philip Glass és Steve Reich zenéje általánosan viszonylag ritkán kerül előadásra Magyarországon, Reich műveit jellemzően az Amadinda együttes interpretálja.³⁶

Általánosan elmondható, hogy az Operaház idején műsorpolitikája a magyar táncszínpadi repertoárt teljesen felújította a legmagasabb nemzetközi színvonalú balettrepertoár implementálásával és hungarikumként értelmezhető elemekkel.

A sajátosan magyar táncművészet kialakítása

Még e rövid és nem teljességre törekvő áttekintésből is kitűnik, hogy a magyar táncművészet két parallel, egymást feltételező folyamattal haladt a művészeti integráció

³⁵ A Wiener Staatsoper honlapja: <https://www.wiener-staatsoper.at/en/> Az Impulstanz honlapja: <https://www.impulstanz.com>

³⁶ BÓLYA: i. m. (2020).

útján: külföldi hatásokkal és sajátos egyedi koreográfusi tehetségen alapuló hungarikumok létrejöttével.

A külföldi hatások magas színvonalon ma elsősorban az Operaház repertoárjában mutatkoznak meg. Emellett jelen táncéletünkben több kialakult vagy kialakulóban levő egyedi hungarikumszerű koreográfusi életpálya vagy repertoár fedezhető fel.

Kaán Zsuzsa szerint a nyugat-európai balettszínpadokhoz képest Magyarország fordított módszert követett a XIX. században: itt nem a balett akadémikus rendszerhez igyekeznek beépíteni a néptáncot, ezáltal magyaros karaktertáncot létrehozni, hanem a magyar néptáncból csiszolódó verbunk figuráiból igyekeznek olyan mozdulatkészletet alkotni, amelyben egyes látványos balettelemek megférnek a magyar tánc külsődleges díszítő tulajdonságaiként. Mindezzel a saját és a táncosok is egyetértettek. Vahot Imre így ír (idézi Kaán): „idővel lesznek genialis magyar táncművészeink, kik nemzeti táncunk szellemét felfogván, ennek magasabb irányában kifejlését esz-közlendik – birand a színpadi táncművészet magyar iskoláival is, hisz külföldön már most is el van ismerve, miként nemzeti táncunk is a magasabb pantomimikakörbe tartozik”.

Figyelemre méltó, hogy a hungarikum-életművek kialakulásának egy egyedi csoportját adja a magyar néptáncra alapuló repertoár. Tehát már a verbunkos óta megvan az igény a magyar tánc sajátosságainak magas szintű színpadi produkciókban való integrálására. A vágyott integráció a verbunkos esetében részleges volt, sőt igazán nem történt meg a balettszínpadokon. Haraszi szerint – akivel egyet is érthetünk ebben – a *Körmagyar*, vagyis az első magyar szabályozott társastánc is idegen táncmatéria volt, némi bokázó magyarsággal. Milloss Aurél magas szinten, de inkább expresszionista táncnyelvbe eliminálva alkotta színpadra, a szovjet minta a dekoratív és show-elemeket hangsúlyozta. A magyar iskola a legsikeresebb: Novák színpadi narratívába illeszti, Györgyfalvy minimalista módon dolgozza fel, Kricskovics több etnikum táncából kortárs produkciókat alkot, Timár lehántja a szovjet dekoratív funkciókat és költészettel párosítja a néptáncot, Mihályi mitológiai szimbólumok kifejezésére teszi alkalmassá, Román show-elemekkel vegyített narratív nyelvezetet hoz létre, Hégl pedig új kontextusba állítva a néptáncformanyelvet kortárs néptáncszínházat alkot.³⁷

A konkrét néptáncot alapnak nem tekintő irányzatok általában nyugat-európai vagy amerikai hatások talaján alakítottak ki egyedi, hungarikumnak tekinthető életművet. A mozdulatművészeti iskolák koreográfusai és Lábán Rudolf addig szinte elképzelhetetlenül magas elméleti megalapozást adnak a táncművészet gyakorlatának. Emellett összművészeti együttműködésekben, mozdulatkórusokon és saját – modern táncra alapuló – produkciókat hoznak létre. Milloss Aurél a német expresszionista táncművészetet integrálja saját egyedien expresszionista kifejező táncába. Markó Iván a béjart-i igényességen alapuló összművészeti alkotásokból alakít ki hungarikumnak tekinthető repertoárt.

³⁷ KAÁN Zsuzsa: *Színpadi tánc az Operaház megnyitásáig* = DIENES – FUCHS: *i. m.* (1989), 9–44.; HARASZI Emil: *A tánc története*. Bp., Magyar Szemle Társaság, 1937, 57.; BÓLYA: *i. m.* (2021), 111–138.

Mi lesz most? Vagyis hogyan tovább, táncművészet?

A szép múlttal, napjainkban kiváló intézményi infrastruktúrával, emellett számos ki-hívással rendelkező magyarországi táncművészet fejlődési vonalai az oktatás, az együttműködés és a muzikalitás kulcsszavai köré építhetők fel.³⁸

A tánc európai történetéből kiviláglik, hogy az önálló művészetté válás kérdései problematikusak e művészeti ág esetében. E kérdéskör az absztrakt írott típus hiánya és az esztétörténeti kutatásokban való alulreprezentáltság köré csoportosul.³⁹

A táncművészeti produkciók, egyéni művészi repertoárok kialakulása annak következménye lehet, hogy hogyan értelmezzük a tradíciót, mit tekintünk tradíciónak a táncban, és hogyan implementáljuk azt a kortárs művészeti alkotásokba.

Ebből következően: három, remélhetően inspirációt adó kérdéssel zárnám írásomat, amelyek arra irányulnak, hogy hogyan kreálhatunk új repertoárokat, hogyan teremthető meg a kétszáz éve vágyott sajátosan magyar táncművészet.

1. Mi a tradíció, mit nevezhetünk ma tradíciónak? Nem csupán a néptánc közegét, hiszen az mára egy sajátos kortárs kulturális színpadi és szociális közeget jelent.
2. Hogyan integrálható a tradíció kortárs művészeti alkotásokba?
3. Hogyan segíthetjük elő olyan alkotók kibontakozását, akik tehetségük, inven-ciójuk, együttműködéseik révén kortárstánc-hungarikumokat hoznak létre?

Irodalomjegyzék

- BÁNKUTI András: *Győri Balett*. Győr, Győri Balett, 1999.
- BÖCS Annamária: *Dalotti Tibor: „Saját életet adni a bábuknak” = Fidelio*, 2013.
- BÖLVÁRI-TAKÁCS, Gábor: *A táncos képzés hazai intézményrendszerének alakulása a 19. század végétől a 20. század közepéig*. 2013, http://real.mtak.hu/21372/1/Tancos_kepzes_intezmeny-rendszere_u_190940.220693.pdf
- BÖLYA Anna Mária (szerk.): *Tánc és módszer – Táncművészeti kutatások*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2021.
- BÖLYA Anna Mária: *A Csupajáték ürügyén – tradicionális táncanyag a táncszínpadon* = BÖLYA Anna Mária – WINDHAGER Ákos (szerk.): *Magyar Csupajáték*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2021.
- BÖLYA Anna Mária: *A járvány közepén is merészen új a magyar balett = Országút*, 2020.
- BÖLYA Anna Mária: *Fricska – Néptánc, show és testhangszer = Országút*, 2020. július 5.
- BÖLYA Anna Mária: *Bor, Bartók, Barbaro = Országút*, 2020.
- BURT, Ramsay: *The Specter of Interdisciplinarity = Dance Research Journal*, 2009.
- COHEN, Selma Jeanne (szerk.): *The modern dance: seven statements of belief*. Middletown, Wesleyan University Press, 1969.
- DALLOS Attila: *A Pécsi Balett története*. Bp., Zeneműkiadó Vállalat, 1969.
- DAVIES, Eden: *Beyond dance: Laban's legacy of movement analysis*. London, Routledge, 2007.

³⁸ BÖLYA Anna Mária (szerk.): *Tánc és módszer – Táncművészeti kutatások*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2021.

³⁹ FARKAS Attila: *A tánc filozófiája = Az idő küszöbén – Balett-történeti műhelykonferencia tanulmánykötete*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020. WINDHAGER Ákos: *A többszörös kezdet – A magyar balett megszakított hagyománya* = BÖLYA Anna Mária (szerk.): *Auróra – A magyarországi balett születése – Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar primabalerina és koreográfusnő – Aranyváry Emília*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 71–86.

- DEMCSÁK Katalin: *A Szegedi Kortárs Balett története*. Bp., Factory Creative Studio, 2009.
- DIENES Gedeon – FUCHS Livia (szerk.): *A színházi tánc története Magyarországon*. Bp., Műsák Közművelődési Kiadó, 1989.
- DIENES Gedeon: *A mozdulatművészet története*. Bp., Orkesztika Alapítvány, 2001.
- FARKAS Attila: *A tánc filozófiája = Az idő küszöbén – Balett-történeti műhelykonferencia tanulmánykötete*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020.
- FUCHS Livia: *Száz év tánc. Bevezetés a táncművészet XX. századi történetébe*. Bp., L'Harmattan, 2007.
- GOMBOS András: *Hagyományörző mozgalom és együttesek Magyarországon*. Bp., Muharay Elemér Népművészeti Szövetség, 2006.
- HARASZTI Emil: *A tánc története*. Bp., Magyar Szemle Társaság, 1937.
- HEGEDŰS Sándor: *Mihályi Gábor koreografikus világa – avagy a MÁNE elmúlt 15 évének művészi teljesítménye filozófikus perspektívában*.
- JAKABNÉ ZORÁNDI Mária: *A Magyar Iskola – DLA-disszertáció*. Bp., Színház- és Filmművészeti Egyetem, 2009.
- KAÁN Zsuzsa: *Színházi tánc az Operaház megnyitásáig = DIENES Gedeon – FUCHS Livia (szerk.): A színházi tánc története Magyarországon*. Bp., Műsák Közművelődési Kiadó, 1989, 9–44.
- KOVÁCS Péter: *Táncnyelvi interakciók humán-nem humán kapcsolatra épülő táncművekben = BÓLYA Anna Mária (szerk.): Tradíció és teátrum – Néptánc színházi kontextusban*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2022.
- KÖVÁGÓ Zsuzsa: *Romantikus balett Magyarországon – Európai hatások = BÓLYA Anna Mária (szerk.) Auróra – A magyarországi balett születése – Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar primabalerina és koreográfusnő – Aranyúry Emilia*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020.
- LARRAINE, Nicholas – MORRIS, Geraldine: *Rethinking Dance History*. Routledge, London, 2004.
- LOOSELEAF, Victoria: *Modern vs. Contemporary = Dance Magazine*, 2012, https://www.dancemagazine.com/modern_vs_contemporary-2306900829.html (utolsó letöltés: 2018. 04. 19.).
- MOLNÁR Márta: *Maurice Bejart rendezői (tánc)színháza = SYMBOLON*, 14. évf., 24. sz.
- PÁVAI, István: *Bartók, Kodály és Lajtha folklorizmus szemlélete = Erdélyi Digitális Adattár*, <https://eda.eme.ro>, 2013.
- PÉTER Márta: *Frenak – Frenák Pál & Compagnie Pal Frenak*. Bp., Kortárs Táncért Alapítvány, 2009.
- PÉTER Petra: *A nyolcvanas évek öröksége a mai magyarországi kortárs tánc-szcénában = Táncudományi Közlemények*, 2019.
- PÓNYAI Györgyi: *Balettművészet az Operaházban az 1900-as évek elején (Nicola Guerra alkotói munkássága 1902–1915) = BÓLYA Anna Mária (szerk.): Auróra – A magyarországi balett születése – Magyarországi balettművészet Nicola Guerra alkotói munkásságának idején*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2021.
- VEROLI, Patrizia: *Milloss: un maestro della coreografia tra espressionismo e classicità; con uno scritto di Roman Vlad*. Lucca, Libreria italiana musicale, 1996.
- WINDHAGER Ákos: *A többszörös kezdet – A magyar balett megszakított hagyománya = BÓLYA Anna Mária (szerk.): Auróra – A magyarországi balett születése – Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar primabalerina és koreográfusnő – Aranyúry Emilia*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 71–86.

Műhelytanulmányok

I. évfolyam

1. „Hullatja levelét az idő vén fája...”
Tanulmányok Arany János születésének 200. évfordulójára
Szerkesztő: Balogh Csaba – Windhager Ákos
2. „A teljesség felé...”
Tanulmányok Weöres Sándorról
Szerkesztő: Balogh Csaba – Falusi Márton
3. **Klíma Gyula**
A lélek mint a test formája, és a művészet mint a lélek formája
4. Miklós és Petar
Horvát-magyar politikai és kulturális kapcsolatok
Szerkesztő: Balogh Csaba – Windhager Ákos
5. A magyar művészetelmélet hagyományai
Szerkesztő: Balogh Csaba – Falusi Márton
6. Vallás – nép – művészet
Egyházművészeti tanulmányok
Szerkesztő: Fehér Anikó
7. **Grad-Gyenge Anikó – Lehóczki Zsófia**
Szerzői jogi sorvezető komolyzenei szakemberek számára

Műhelytanulmányok

II. évfolyam

1. **Auróra**
A magyarországi balett születése
Szerkesztő: Bólya Anna Mária
2. **Kálnoki-Gyöngyössy Márton**
Nemzet és múzeum
A magyar múzeumügy a jogszabályalkotás tükrében (1777–2010)
3. **Symphonia Ungarorum**
Tanulmányok Nagy Gáspár és Szokolay Sándor életművéről
Szerkesztő: Windhager Ákos
4. **„Mozgó dó...”**
Gondolatok Kodály Zoltán zenepedagógiai módszeréről
Szerkesztő: Fehér Anikó
5. **Ífj. Sipka Sándor**
„Magam helyett” az „Irgalom”
6. **Baksay-Nagy György – Grad-Gyenge Anikó**
Design és jog –
Bevezető a design védelmének lehetőségeibe

Műhelytanulmányok

III. évfolyam

1. **Grad-Gyenge Anikó**
Az építészet szerzői jogi kérdései –
Szerzői jogi útmutató az építészeti gyakorlat számára
2. A művészet közege
Szerkesztők: Kocsis Miklós – Boros János
3. **Kucsera Tamás Gergely**
Globalizált média, mediatizált kultúra
4. **Orosz István**
Kéklakátok
5. **Káel Csaba**
Élmény. Minden tekintetben.
Kulturális FMCG, avagy fast moving cultural goods
6. Az idő küszöbén – A magyar balett története
Szerkesztők: Windhager Ákos – Bólya Anna Mária
7. Tánc és módszer – Táncművészeti kutatások
Szerkesztők: Bólya Anna Mária – Windhager Ákos

Műhelytanulmányok

IV. évfolyam

1. A művészet közege II. - Kihívások a XXI. század elején
Szerkesztők: Kocsis Miklós - Boros János
2. Kultúraláncolatok - Tóth Árpád kora és szellemi örökösei
Szerkesztő: Fehér Anikó
3. „Mélyebb barázdát húzni...” - Zene a keresztény egyházban
Szerkesztő: Fehér Anikó
4. **Marczin István**
Művésztelepek a Kárpát-medencében 2020 -
Empirikus kutatás
5. **Grad-Gyenge Anikó - Timár Adrienn**
Képzőművészet szerzői jogi lencsén át
6. **Váradi Judit**
Zeneoktatás távhangolásban
7. **Gálhidy Péter**
Hol van a szobor helye?